MILLIY MAFKURA – JAMIYATNI MODERNIZATSIYALASH JARAYONINING ASOSIY POYDEVORI

НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕОЛОГИЯ– ГЛАВНАЯ ОСНОВА ПРОЦЕССА МОДЕРНИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА

NATIONAL IDEOLOGY THE MAIN FOUNDATION OF THE PROCESS OF MODERNIZATION OF SOCIENY

YULDASHEVA Matluba Munavarovna
Kokand State universitet
Department of national ideology and law
Basics Professor
matlubayuldasheva1974@gmail.com
150700, Kokand, Fergana Region, Uzbekistan

DOI: 10.47980/ПАU/2025/2/8

Annotatsiya: *O‘zbekistonda g‘oyaviy-mafkuraviy islohotlar diskursini ijtimoiy-falsafiy nuqtai-nazardan tahlil qilishning asosiy masalalari, bu islohotlarning nafaqat davlat va jamiyat rivojiga, balki milliy ong va ruhiyat shakllanishiga ta’sirini o‘rganishga qaratilgan. G‘oya jamiyatning harakatlantiruvchi kuchi bo‘lib, u insonlarning tafakkuri, orzulari, maqsadlariga asoslanadi. Ushbu tushuncha jamiyatning ijtimoiy, madaniy, iqtisodiy va huquqiy yo‘nalishlarini belgilab beradi. Falsafiy nuqtai nazardan, g‘oya jamiyatning umumiy ma’naviy asosi bo‘lib, u bunyodkor yoki vayronkor yo‘nalishlarda ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Milliy mafkura har qanday jamiyatning barqarorligini ta’minlaydigan va uning istiqboliga yo‘naltirilgan g‘oyalar tizimidir. Bu mafkura nafaqat milliy birlikni, balki umuminsoniy qadriyatlarni ham o‘zida mujassam etadi. O‘zbekistonning zamonaviy milliy mafkurasi umumiy tinchlik, hamkorlik, va taraqqiyot g‘oyalarini o‘z ichiga olgan bo‘lib, mamlakatdagi barcha millat vakillarini birlashtirishga qaratilgani ham tadqiqotning asosiy maqsadlaridan biri hisoblanadi.*

Shuningdek analiz va sintez, kompleks yondashuv, tizimli-funksional yondashuv, kontent analiz, retrospektiv tahlil, dialektik, sinergetik, qiyosiy tahlil kabi ilmiy bilish usullaridan foydalanilgan hamda quyidagi amaliy natijalari ko’rsatib o’tilgan: G‘oyalar inson ruhiyatiga ta’sir qilib, uning ichki dunyosini, jamiyatdagi o‘rnini va maqsadini belgilaydi. Ijtimoiy ruhiyatga ta’sir o‘tkazuvchi g‘oyalar turli targ‘ibot vositalari orqali jamiyatga singdiriladirilishi. falsafaning alohidalik va umumiylik kategoriyalari vositasida nazariy jihatdan asoslangan; Falsafiy nuqtai nazardan, g‘oyalarning jamiyatdagi ta’sirchanligi ularning haqiqiy ijtimoiy ehtiyojlarga mos kelishi bilan belgilanadi. Mafkuraviy bo‘shliq yoki zararli g‘oyalarning ta’siri jamiyatni ichki qarama-qarshiliklarga olib kelishi mumkin. Binobarin, ezgu g‘oyalar orqali jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni boshqarish muhim ahamiyatga ega. Zero, diniy g‘oyalar jamiyatda ma’naviy ustunlikni ta’minlaydi, obyektiv va subyektiv omillari aniqlangan hamda uni boshqarishning institusional tizimini takomillashtirishga oid metodologik taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan; Ilmiy g‘oyalar fan taraqqiyotining asosini tashkil etib, jamiyatni amaliy yutuqlarga erishishga yo‘naltiradi. Badiiy g‘oyalar esa jamiyatning madaniy ongini boyitib, insonlarga yetuk shaxs sifatida shakllanish imkoniyatini berishi barobarida tizimli yondashuv asosida turkumlashtirilgan va ularning milliy, mintaqaviy xususiyatlari ochib berilgan.

Maqolada O‘zbekistondagi ijtimoiy-siyosiy islohotlarni mafkuraviy asoslarini o‘rganishga oid nazariy va uslubiy yondashuvlar ko‘rib chiqilgan. O‘zbekistonda mafkuraviy plyuralizmning zaruriy shartlari aniqlanadi, o‘zbek xalqidagi demokratik o‘zgarishlarning mafkuraviy yo‘nalishlari, o‘zbek xalqi milliy mafkurasining tarixiy mafkuradan o‘zgarishi jarayoni ilmiy-amaliy nuqtai-nazardan tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: *O‘zbekiston, modernizatsiya, mafkura, globallashuv, ijtimoiy-siyosiy islohotlar, axborot, siyosat, jamiyat, erkinlik, huquq, demokratiya, g‘oya, manfaat, islohot.*

Аннотация: *Настоящая работа направлена на анализ дискурса идейно-идеологических реформ в Узбекистане с социально-философской точки зрения, с акцентом на их влияние не только на развитие государства и общества, но и на формирование национального сознания и менталитета. Идея является движущей силой общества, основанной на мышлении, мечтах и целях людей. Эта категория определяет социальные, культурные, экономические и правовые направления общества. С философской точки зрения, идея представляет собой духовную основу общества и может иметь созидательное или разрушительное воздействие. Национальная идеология — это система идей, обеспечивающая устойчивость общества и ориентированная на его будущее. Она воплощает в себе не только национальное единство, но и общечеловеческие ценности. Современная национальная идеология Узбекистана включает идеи мира, сотрудничества и прогресса, а также направлена на объединение всех народов страны, что является одной из основных целей исследования.*

В исследовании использовались методы анализа и синтеза, комплексный, системно-функциональный подходы, контент-анализ, ретроспективный, диалектический, синергетический и сравнительный анализ. Получены следующие практические результаты: идеи воздействуют на психологию человека, формируя его внутренний мир, место в обществе и цели; идеи, влияющие на общественное сознание, распространяются через различные средства пропаганды; с философской точки зрения, действенность идей определяется их соответствием реальным социальным потребностям. Идеологический вакуум или вредные идеи могут привести к внутренним противоречиям в обществе. Следовательно, управление общественными отношениями через благородные идеи имеет важное значение. Религиозные идеи обеспечивают духовное превосходство в обществе; определены объективные и субъективные факторы

и предложены методологические рекомендации по совершенствованию институциональной системы управления; научные идеи лежат в основе научно-технического прогресса и направляют общество к практическим достижениям; художественные идеи обогащают культурное сознание общества и способствуют становлению зрелой личности. Также раскрыты их национальные и региональные особенности.

В статье рассматриваются теоретические и методологические подходы к изучению идеологических основ социально-политических реформ в Узбекистане, выявляются условия идеологического плюрализма, анализируются с научно-практической точки зрения идеологические направления демократических преобразований и переход от исторической идеологии к современной национальной идеологии узбекского народа.

Ключевые слова: *Узбекистан, модернизация, идеология, глобализация, социально-политические реформы, информация, политика, общество, свобода, право, демократия, идея, интерес, реформа.*

Abstract. *This work focuses on analyzing the discourse of ideological reforms in Uzbekistan from a socio-philosophical perspective, highlighting their impact not only on the development of the state and society but also on the formation of national consciousness and mentality. An idea acts as a driving force of society, based on human thought, dreams, and goals. This concept shapes the social, cultural, economic, and legal orientations of a society. From a philosophical viewpoint, ideas constitute the spiritual foundation of society and can have either constructive or destructive effects. A national ideology is a system of ideas that ensures societal stability and is directed toward the nation's future. It embodies not only national unity but also universal human values. Uzbekistan's modern national ideology encompasses ideas of peace, cooperation, and progress and aims to unite all ethnic groups within the country, which is one of the main objectives of this research.*

The study employs methods such as analysis and synthesis, a comprehensive approach, system-functional analysis, content analysis, retrospective analysis, dialectical, synergistic, and comparative analysis. The following practical outcomes are presented: Ideas influence human psychology, shaping one's inner world, role in society, and purpose. Concepts that affect social consciousness are theoretically grounded through the categories of particularity and universality in philosophy, and they are integrated into society through various means of propaganda; From a philosophical perspective, the effectiveness of ideas within society is determined by their alignment with genuine social needs. The influence of ideological voids or harmful ideas can lead society into internal conflicts. Therefore, it is crucial to manage social relations within society through noble ideas. These ideas ensure spiritual superiority within society, with both objective and subjective factors identified, and methodological proposals and recommendations developed for enhancing the institutional system of governance; Scientific ideas form the foundation of scientific progress, directing society towards practical achievements. Meanwhile, artistic ideas enrich the cultural consciousness of society, providing individuals with the opportunity to develop as well-rounded personalities, while also being categorized based on a systematic approach that reveals their national and regional characteristics.

The article examines the theoretical and methodological approaches to studying the ideological foundations of social and political reforms in Uzbekistan. It identifies the necessary conditions for ideological pluralism in Uzbekistan, analyzes the ideological directions of democratic changes within the Uzbek people, and discusses the process of transformation of the national ideology of the Uzbek people from historical ideology from a scientific and practical perspective.

Keywords: *Uzbekistan, modernization, ideology, globalization, socio-political reforms, information, politics, society, freedom, law, democracy, idea, interest, reform.*

KIRISH

Milliy mafkura jamiyatni modernizatsiyalash jarayonining asosiy poydevoridir. U millatning birligi, rivojlanish strategiyasi va barqarorligini ta'minlab, xalqni umumiy maqsadlar yo'lida birlashtiradi. Shu sababli, milliy mafkurani jamiyatni modernizatsiyalashda innovatsiyalar va xalqning ma'naviy qadriyatlari bilan uyg'unlashtirish zarur. Milliy mafkura jamiyatda iqtisodiy modernizatsiya uchun zarur bo'lgan muhitni shakllantiradi. Uning asosida shakllangan qadriyatlar, masalan, mehnatsevarlik, tadbirkorlik ruhini qo'llab-quvvatlash va adolatga intilish, iqtisodiy islohotlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun xizmat qiladi. Shuningdek, mahalliy brendlarni rivojlantirish va milliy mahsulotlarni jahon bozorida tanitishga undaydi.

Ma'lumki, modernizatsiyalashda ta'lim va ilm-fan ustuvor ahamiyatga ega. Milliy mafkura bu sohalarda millatning intellektual salohiyatini oshirish uchun zarur g'oyalar manbai bo'ladi. U yoshlarga o'z tarixini va madaniyatini bilgan holda global tendensiyalarga moslashish ko'nikmalarini beradi. Shu bilan birga, ilm-fan rivoji uchun yangilikka ochiqlik va ijodkorlikni qo'llab-quvvatlaydi. Axborot texnologiyalari asrida milliy mafkura jamiyatni zararli va begona mafkuralar ta'siridan himoya qilishda muhim vositadir.

Shuningdek, milliy mafkura yosh avlodni jamiyatning faol va mas'uliyatli a'zosi sifatida tarbiyalashda muhim o'rin tutadi. Bu, o'z navbatida, modernizatsiya jarayonida yangi bilim va texnologiyalarni egallagan, dunyoqarashi keng yosh avlodni shakllantirishga yordam beradi. Milliy mafkura jamiyatni xalqaro maydonda raqobatbardosh qilish uchun aholini bilimli, innovatsion va yangilikka intiluvchan bo'lishga da'vat etadi. Shu bilan birga, u iqtisodiy va ilmiy taraqqiyotning jadal sur'atlarda kechishiga zamin yaratadi.

Shu bilan birga, milliy mafkura tushunchasi millat, davlat va jamiyat hayotidagi muhim mafkuraviy tushunchalardan biri bo‘lib, u milliy birlikni ta’minlash, davlat mustaqilligini mustahkamlash va ijtimoiy barqarorlikni saqlash uchun ishlab chiqilgan g‘oyalar tizimini anglatadi. Bugungi kunga kelib, milliy mafkura nafaqat falsafa, siyosatshunoslik, tarix va ijtimoiy fanlarda, balki davlat boshqaruvi va strategik rivojlanish konsepsiyalarida ham katta ahamiyat kasb etmoqda. Bu mamlakatda yashovchi barcha etnik guruhlar va millatlarni birlashtirgan mafkura sifatida barcha fuqarolar tomonidan bir ovozdan qabul qilindi. Shuningdek, milliy mafkura butun jamiyat manfaatlarini ifodalaydi.

USLUBLAR

Tadqiqotni yoritish jarayonida va uning metodologik asosi hamda konsepsiyasini ishlab chiqishda zamonaviy tarixiy tadqiqot usullari asos qilib olindi. Xususan, analiz va sintez, kompleks yondashuv, tizimli-funksional yondashuv, kontent analiz, retrospektiv tahlil, dialektik, sinergetik, qiyosiy tahlil kabi ilmiy bilish usullaridan foydalanilgan

ASOSIY QISM

Shuni aytish joizki, milliy mafkura jamiyatning barcha qatlamlarini umumiy maqsadlar va qadriyatlar asosida birlashtirishga xizmat qiladi. Bu, o‘z navbatida, millat ichida ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash va modernizatsiya jarayonini muvaffaqiyatli amalga oshirishga zamin yaratadi. Shu boisdan ham “Turli g‘oyaviy xurujlar avj olayotgan, ular bizning eng muqaddas g‘oyalarimizga va maqsadlarimizga tahdid solayotgan bir paytda fojialar sodir bo‘lmasidan ilgariroq uning oldini olishning eng to‘g‘ri va yagona yo‘li ham begona va soxta g‘oyalarga qarshi g‘oyaviy immunitetni kuchaytirish lozim” (Жўраев Н., 2001: 9-10), – deb yozadi N.Jo‘rayev.

Shu bilan birga, milliy mafkura jamiyat axloqiy hayotining hodisasi sifatida jamiyatning eng xilma-xil ijtimoiy qatlamlari vakillarini yagona maqsad atrofida birlashtira olgan holda dunyo o‘zbeklari o‘rtasida milliy birdamlikning yangi formulasini yaratdi. Bu esa mafkuraga xos xususiyatlardan biri o‘zbek xalqi milliy mentalitetiga xos xususiyatlarni hisobga olish edi. Milliy mafkuraning diaspora uchun jozibadorligi uning ichki rang-barangligi, konseptual yaxlitligi, milliy o‘zini o‘zi anglash mezonlari bilan belgilanadi. Shuningdek, milliy mafkura qayerda yashashidan, qanday ijtimoiy muhitda o‘sganidan qat’i nazar, barcha O‘zbekistonlarni birlashtira oladigan, milliy birlikni belgilovchi umumiy xususiyatlarni o‘zida mujassam etgan milliy tushuncha sifatida shakllangan. Zero, milliy mafkura odamlarni siyosiy qarashlari, dunyoqarashi, ijtimoiy mavqeyiga qarab farqlamaydi. Bu nafaqat etnik-milliy xususiyatlar, balki vatan oldidagi qarzdorlik omiliga ham asoslanadi.

Ma’lumki, milliy mafkuraning yana bir xarakterli jihati shundaki, unda O‘zbekiston davlati dunyo o‘zbeklarining siyosiy asosi ekanligi haqidagi g‘oyani targ‘ib qiladi. Mafkuraning mohiyatiga kirib boradigan va uning determinizmini turli hodisalar (mafkuraning ijtimoiy shartlanishi, g‘oyalarning paydo bo‘lishiga psixologik va aksiologik yondashuvlar) bilan asoslaydigan yondashuvlar bilan bir qatorda siyosatshunoslikda tadqiqotchilarning baholovchi yondashuvini ham ajratib ko‘rsatish mumkin. U mafkuraga tashqi tomondan, shakllangan hodisa sifatida qarashga, unga shaxsning haqiqati, axloqi, erkinligi va fazilatlari bilan qiyoslab baho berishga chaqiriladi. Shubhasiz, mafkuraning bunday talqini subektiv va noxolis bo‘ladi. Binobarin, Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov ta’kidlagandek : «Hech kimga sir emas - biz qurayotgan yangi jamiyat, hayotimizga tobora kirib kelayotgan yangilanish jarayonlari, islohotlarning taqdiri va kelajagi, avvalo, xalqimizning bu o‘zgarishlarni qo‘llab-quvvatlashiga, joylarda bu borada odamlarimizning faolligi, ularning dunyoqarashi, ongu tafakkurining yuksalishiga bog‘liq» (Каримов И. А., 2006:3). Mafkuraning baholovchi konsepsiyasining o‘ziga xos zaifligi ham shu erda. Mafkuraning ijtimoiy ildizlari va oqibatlarini o‘rganishda ojiz bo‘lib qoladi. “Mafkura insoniyat ongli tarixining deyarli barcha davrlarida hokimiyat qo‘lida kuchli qurol bo‘lib kelgan. Albatta, mafkuralarning mazmuni turli yo’nalishlarga ega, ammo ular o’xshash muammolarni hal qiladi. Bular odamlarni yagona bir butunlikka safarbar qilish va ularni keyinchalik integratsiya asosining tashuvchisi bo’lgan hokimiyatdagilar atrofida birlashtirish vazifalaridir. Bular, atrofdagi voqelik hodisalarini sodda va aniq tushuntirish vazifalaridir” (Хомяков С.В., №1, 2017:173-176). Mafkura tushunchasining tasnifi (*Ўзбек тилининг изоҳли луғати*. Ж.4. 2008:11) esa bir muncha murakkab. O‘zbek tilining izohli lug‘atida “Fikr yuritish”, “Tafakkur”, “E’tiqod va maslaklar tizimi”(*Ўша манба*. Ж.2. 2008:558), sifatida qayd etiladi (Ўзбек тилининг изоҳли луғати., Ж.4, 2008:41). Bu tushunchalar birgalikda mafkuraning turli ko‘rinishlarini yoritib beradi. Zero, mafkura shaxsning shaxsiy qarashlaridan tortib, jamiyat darajasidagi siyosiy, ijtimoiy va madaniy tizimlarni o‘z ichiga oladi. Shuningdek, mafkura jamiyatda insonlar o‘rtasida o‘zaro birlik, hamjihatlik va maqsadga yo‘naltirilgan faoliyatni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. U muayyan bir zamon va makonning tarixiy, madaniy hamda ijtimoiy xususiyatlarini aks ettiradi.

Ana shunday yondashuvlardan biri “Ideologizatsiya” tushunchasi edi. U XX asr 60 yillarining boshlarida ilgari surilganlarga asoslanadi. XX asr Amerikalik sotsiolog va siyosatshunos Daniel Bellning 1973 yilda nashr etilgan “Postindustrial jamiyatning kelishi: ijtimoiy prognozlash tashabbusi” kitobida “Post-industrial jamiyat” g‘oyasini ilgari surdi. Ushbu kitob texnologik taraqqiyot va axborot xizmat ko’rsatishga asoslangan iqtisodiyotlarning yuksalishi tufayli jamiyatdagi chuqur o’zgarishlarni o’rganuvchi muhim ishdir. D.Bell ishlab chiqarish va tovarlarga yo’naltirilgan sanoat jamiyatidan xizmatlar va axborot texnologiyalari atrofida joylashgan postindustrial jamiyatga o’tishni bashorat qilmoqda (Белл Д., 2004:783).

Shuningdek, u mahsulot ishlab chiqarish hukmron bo’lgan iqtisodiyotdan xizmatlar va axborot hal qiluvchi rol o’ynaydigan iqtisodiyotga o’tishni ta’kidlaydi. Ushbu siljish sog’liqni saqlash, ta’lim, tadqiqot va davlat xizmatlariga tobora ortib borayotgan e’tibor bilan ajralib turadi. Postindustrial jamiyatda bilim muhim resursga aylanib, axborotni boshqarish va tarqatish asosida yangi sinfiy tuzilmaning paydo bo‘lishiga olib keladi. Ushbu yangi sinf, bilimlar sinfi, bilim va texnologiyalarni yaratadigan, boshqaradigan foydalanadigan shaxslar va tashkilotlar tomonidan tavsiflanadi. Bell ushbu o’zgarishlarning ijtimoiy tuzilmalar uchun ta’sirini, jumladan, ta’lim va texnologiyaga ega bo’lganlar hamda mavjud bo’lmaganlar o’rtasidagi tafovut kengayganligi sababli tengsizlikning kuchayishi potentsialini muhokama qiladi. U korporativ va jamiyat boshqaruvidagi iqtisodiy va sotsiologik nuqtai nazarlar o’rtasidagi ziddiyatni o’rganadi. Kitobda ushbu o’zgarishlarning siyosiy oqibatlarini, xususan, texnokratlar va mutaxassislarning qaror qabul qilish jarayonlaridagi ta’sirini o’rganadi. U kelajak ilmiy yutuqlar va ijtimoiy rejalashtirish o’rtasidagi o’zaro bog’liqlik tufayli shakllantirilishini taklif qiladi. Bellning fikrlari dolzarbligicha qolmoqda, chunki zamonaviy jamiyat raqamli inqilob va axborotga asoslangan iqtisodiyot tomon davom etayotgan siljish bilan kurashishda davom etmoqda. Raqamli tengsizlik, texnologiyaning boshqaruvdagi o‘rni va ish kelajagi kabi masalalar hozirgi munozaralarda markaziy o‘rin tutadi.

Nyu-Yorkda Daniyel Bell bu g‘oyani ishlab chiqishga va uni nazariya sifatida taqdim etishga harakat qilgan. Aslida, texnologik determinizm nuqtayi nazaridan u ijtimoiy-madaniy voqelikni tushuntirishga va ijtimoiy-tarixiy jarayonni tushunishga yondashadi (Белл Даниел., 2007:303). Jamiyat taraqqiyotining postindustrial bosqichining siyosiy sohadagi asosiy xususiyati, Bellning fikricha, boshqaruvning mulkchilikdan ajralishi, plyuralistik demokratiya va “Meritokratiya”dir (Белл Даниел., 2004:783). Shuningdek, meritokratiya postindustrial rivojlanishning eng muhim tarkibiy qismi sifatida jamiyatni boshqarishning tubdan yangi usuli hisoblanadi, chunki hokimiyat funksiyalarini yuboruvchi qatlam mafkura va siyosatdan butunlay xoli bo‘lgan holda, endi jamiyatning tor manfaatlarini ko‘zlab ishlamaydi. Muayyan sinf (masalan, kapitalistlar), butun jamiyatga xizmat qiladi. Bu, xususan, D.Bell tomonidan haqiqatda tushunilgan postindustrial jamiyatda, umuman olganda, ilmiy-texnika inqilobining bevosita ta’siri ostida zamonaviy kapitalizmning oddiy o‘zgarishi sifatida barcha sinfiy qarama-qarshiliklarning oxir-oqibat yo‘q qilinishini anglatadi. Bu holat “Postindustrial jamiyat” nazariyasi tarafdorlarining k***o***‘pchiligida shubha uyg‘otdi. Chunki mafkuraning ijtimoiy ahamiyatini, ayniqsa, mafkura orqali ular asosan “Parchalayotgan” jahon hamjamiyatini tushunib, uni siyosiylashtirib, kapitalistik jamiyat asoslarini, marksizm-leninizm mafkurasiga putur ***e***tkazgan.

Zero, 50 yillarning oxiri – XX asrning 60 yillari boshidan boshlab jamiyatlarning ijtimoiy tuzilishini “Eroziya” qilish va sinfiy nizolarni huquqiy mexanizmlar yordamida hal qilish uchun katta imkoniyatlar ochgan ilmiy-texnikaviy inqilob sharoitlari bilan chambarchas bog‘liqdir. Vaholanki, G‘arb siyosatshunosligining taniqli vakillarida mafkura asri o‘tmishda qoldi, degan ishonch bor edi. Amerikalik sotsiolog Edvard Albert Shilz birinchi bo‘lib “Mafkuralarning tugashi” haqidagi shiorni ilgari surdi (Парсонс Т., 2008:1-2). “Deideologizatsiya” konsepsiyasining mualliflari Edvard Albert Shilz bilan birga S.M.Lipset AQShda, R.Aron va J.Furastiyer Fransiyada mashhur bo‘lgan.

Shunga ko’ra, mafkuraning asosiy mezoni uning ilmiy obektivlikdan chetga chiqishi deb hisoblangan. Mafkura sotsiologiya va boshqa fanlarga kirib borar ekan, na obektiv ijtimoiy nazariya, na obektiv tabiiy fan bo‘lishi mumkin. Bundan mafkuralarning hukmronligiga chek qo‘yish kerak degan xulosa kelib chiqadi. Shu munosabat bilan “Ideologizatsiya” tushunchasi paydo bo‘ldi. S.M.Lipset, XX asrning o‘rtalariga kelib, zamonaviy sanoat jamiyati o‘z muammolarini mafkuraviy dogmalardan tashqarida hal qila oladi deb ta’kidlasa, E.Shills bunday jamiyatda zarur bo‘lgan sof, qadrsiz ijtimoiy fanni asoslashga harakat qildi (Zubrzycki, Jerzy., 1996:61).

“Deideologizatsiya” tushunchasini, albatta, bir mafkurani boshqasiga almashtirishga urinish deyish mumkin. Shunisi e’tiborga molikki, hatto birinchi marta «Mafkura tugashi»ni e’lon qilganlar ham keyinchalik o‘z bashoratlaridan voz kechishga majbur bo‘lishdi. Bu bilan mafkuraviy resurslar, kapitalizm mafkurasining safarbarlik kuchiga o‘tgan o‘n yilliklarda yo‘qolgan ishonchi mustahkamlanmoqda. Shuning uchun mafkuradan chiqarish nazariyasi asoschisi D.Bell

mafkuraviy omillarni jamiyat hayotidan chiqarib bo‘lmaydi, degan xulosaga keldi.

Vaholanki, “Qayta mafkuralashtirish” konsepsiyasi siyosiy va ijtimoiy hayotning xalqni kelajak, barqaror, istiqbolli taraqqiyot yo‘lida, aniq ongli maqsad orqali birlashtiruvchi mafkuraga bog‘liqligini tan oldi. Uning tarafdorlari hatto qadimgi Rim faylasufi Senekaning so‘zlarini takrorlay boshladilar. G‘arb siyosiy adabiyotida qayta mafkuraviy yo‘nalish bilan bog‘liq holda R.Aron, Z.Bjezinskiy, D.Bell, S.M.Lipset, E.Shills va boshqalar «Mafkuraning pasayishi» haqida gapirganda. Z.Bjezinskiy «Mafkuraning tanazzulga uchrashi» u faqat dogmatizmni, tizimlashtirish istagini tushunganini ta’kidladi. D.Bell esa “Mafkuraning tugashi”ni tahlil qilish barcha ijtimoiy ziddiyatlarning yo‘q bo‘lib ketishini anglatmasligini aytdi. Barcha reideologlar o‘z bayonotlarida bir ovozdan: zamonaviy dunyoda g‘oyalarning roli ortib bormoqda degan xulosaga keladilar. (Петухов Ю.Д., 2005:382).

1960 yillarning boshlarida G‘arbda D.Bell e’lon qilgan “Mafkuraning tugashi” shioriga zid ravishda diametral qarama-qarshi jarayonlar parallel ravishda o‘sib bordi (Белл, Даниел., 2007:303). Gap G‘arb ongini giper-mafkuralashtirish tendensiyasi haqida bormoqda. Bu tendensiya garchi ijtimoiy jarayonlarda mafkuraga hal qiluvchi rol o‘ynasa ham, odatda unga salbiy nuqtai nazardan qaraydi. Nazariy jihatdan, bu tendensiya «Neo-marksizm» deb nomlangan g‘oyalarga muvofiq tayyorlangan bo‘lib, ularning ko‘p g‘oyalari keyinchalik 60 yillarning «Yangi chap» yoshlari tomonidan qabul qilingan. Neomarksistlar orasidan Frankfurt maktabi nazariyotchilari bunday ta’lim borasida eng ko‘p ish qildilar. Shuning uchun gipermafkuraviylik tendensiyasini tahlil qilganda, aynan frankfurterlarning qarashlarini hisobga olish mantiqan to‘g‘ri keladi. U 1968 yilda yozganidek J.Xabermas, frankfurterlarning butun mafkuraviy yo‘nalishi mohiyatan mafkuraning doimiy tanqidiga aylangan edi (Хабермас Ю, 2022:880). Frankfurt maktabi XX asrning hodisasi, uning qarama-qarshiliklariga munosabatdir.

Vaholanki, frankfurt maktabi g‘olarining eng yuqori gullashi, uning asosiy qarashlarini shakllantirish 30-60 yillarga to‘g‘ri keladi, ya’ni sanoat kapitalizmining «Fordist-Teyloristik» yoki «Fordist-Keynschi» bosqichi g‘alaba qozongan davrga to‘g‘ri keladi. Frankfurt maktabi bu ijtimoiy vaziyatni tushunishga va tahlil qilishga harakat qilgan. Ishlab chiqarishning sanoat konveyer tizimi, maktab vakillarining fikriga ko‘ra, jamiyat hayotida rasmiy ratsionalizatsiya, qat’iy ilmiy xarakter va bashoratlilikni talab qildi. Masalan, T.Shroyer zamonaviy jamiyatda inson iqtisodiy yoki ijtimoiy emas, balki ko‘proq «Ratsionallik» bilan boshqariladi (http://bdn-steiner.ru/modules.php), - deb ta’kidlaydi.

Umuman olganda, ratsionallik mehnat taqsimotining alohida turini va ijtimoiy funksiyalarning o‘z zimmasiga oldi hamda yirik iqtisodiy va ijtimoiy komplekslar doirasidagi vazifalarni bajarishda batafsil ixtisoslashuvga erishdi.

Zero, frankfurt maktabi vakillari atrofdagi hukmron bo‘lgan madaniy muhit tomonidan shaxsni bostirishga e’tibor berishadi. Jumladan, J.Habermas “Texnologiya va fan mafkura sifatida” asarida mafkuraning ikki shakli – o‘tgan davrlarga xos bo‘lgan siyosiy mafkura va sanoat jamiyati sharoitida vujudga kelgan zamonaviy “Mafkura” – texnokratik ongni farqlashni taklif qildi. U avvalgi shaklga xos bo‘lgan «Soxta ong»ning ba’zi elementlaridan xoli, G.Markuze mafkuraning yangi shakllari sifatida ilm-fan va texnologiya g‘oyasini ham o‘rtoqlashdi («texnik sabab» tushunchasining o‘zi yangi mafkuraga aylanayotgan bo‘lishi mumkin) (Маркузе Г., 2023:206). Texnika «Repressiv boshqaruv» va ijtimoiy nazorat elementiga aylandi va shu tariqa siyosiy-mafkuraviy jihat kasb etdi. Shuning uchun, frankfurtliklar rasmiy ratsionallik va substantiv ratsionallik yoki fikrlash o‘rtasidagi farqni o‘rganadilar. Rasmiy ratsionallik “Texnokratik tafakkur” bilan bog‘liq bo‘lib, uning maqsadi odamlarni ozod qilishdan uzoqdir. Uning vazifasi hokimiyatdagilar nuqtai nazaridan muhim bo‘lgan har qanday maqsadlarga erishish uchun eng samarali vositalarni topishdir. “Texnokratik tafakkur”ga aql qarshi turadi, u umuminsoniy qadriyatlar cho‘qqisidan vositalarni: adolat, tinchlik, baxt va boshqalarni baholashni o‘z ichiga oladi. «Tanqidiy maktab» nuqtai nazaridan, aytaylik, natsizm aql bilan halokatli kurashda rasmiy ratsionallikning namunasidir.

TAHLIL

Shuni aytish joizki, zamonaviy texnologiya rasmiy ratsionallikning namunasidir. Aynan texnologiya, G.Markuzening fikricha, zamonaviy jamiyatni totalitarizm boshi berk ko‘chaga olib kirdi (Маркузе Г., 2003:312). Texnologiya neytral bo‘lishi mumkin emas, aksincha, u ba’zi odamlarning boshqalar ustidan hokimiyatini o‘rnatish vositasi bo‘lib, individuallikni bostirishga xizmat qiladi. Natijada jamiyatni va undagi o‘z pozitsiyasini tanqidiy baholash qobiliyatini yo‘qotgan «Bir o‘lchovli odam» shakllanadi. G.Markuzega kelsak, u umuman texnologiyani emas, balki “Kapitalistik jamiyatdagi” texnologiyani nazarda tutadi. Ko‘rib turganingizdek, tanqidiy maktabning aynan ijtimoiy-falsafiy asosi uning vakillarini asl g‘oyaga etakladi: ongning (shuningdek, mafkuraning) yolg‘onligini haqiqatning o‘zi bilan izohlash kerak (Хоркхаймер М., 1997:310). Xususan, T.Adorno, J.Habermas va

boshqalar XIX asr burjua jamiyati hamda so‘nggi kapitalistik jamiyatda mafkuraning shakli va rolini ajratib ko‘rsatdilar. XIX asrda mafkura birinchi navbatda siyosiy nazariya edi. Endi esa mafkura boshqa ko‘rinishda namoyon bo‘ladi mafkura endi siyosiy mafkura sifatida mavjud emas. U mafkuraning “Iqtisodiy”, “Tarbiyaviy”, “Targ‘ibot” va boshqa shakllariga aylanadi (Хабермас Ю., 2003:420). - deb ta’kidlaydi. G.Markuze shunday deb yozgan edi: “Aksincha, o‘ziga xos ma’noda mafkura o‘z-o‘zini qayta ishlab chiqarishini hisobga olgan holda rivojlangan sanoat madaniyati o‘zidan oldingisidan ham ko‘proq mafkuralashgan bo‘ladi (Маркузе Г., 2003:331)”. Madaniy va axborot sohalari odamlarda mavjud tartibning meyorlari, qadriyatlari va ehtiyojlarini o‘rnatish uchun erkinlik illyuziyasini yaratadi. Frankfurtliklarning xuddi shunday munosabati, ularning fikricha, mafkuralashtirilgan ilmiy bilimlarga nisbatan shakllangan. U ommaviy madaniyat kabi, ikki tomonlama rol o‘ynaydi. Shu bilan birga o‘zining ta’lim yo‘nalishidan tashqari, jamiyatdagi shaxsni amalda bostiradi.

Mafkura shu ma’noda siyosiy muloqotni amalga oshirishga imkon beruvchi “Til” vazifasini bajaradi. Ijtimoiy psixologiya darajasida bu siyosiy xulq-atvorning muayyan namunalari asosida shaxslarning integratsiyalashuviga olib keladi. Bu ritorika darajasida tasavvurni o‘ziga jalb qila oladigan va jamoaviy harakatga olib keladigan soddalashtirilgan uslublar va belgilarni shakllantirishdir. 1964 yilda mafkura va norozilik to‘plami D.Apter muharrirligi ostida nashr etilgan bo‘lib, unda mualliflar (K.Girtz, F.Converse) ushbu “Eskirgan” atamaning yangi o‘qishlarini taklif qilishgan (Ideology and Discontent., 1964:342). Taxminan bir vaqtning o‘zida R.Leynning mafkurani ommaviy e’tiqodlar darajasida o‘rganishga bag‘ishlangan asarlari yorug‘lik ko‘rdi.

Amerikalik siyosatshunos F.Konvers intervyu usulidan foydalanib, sotsiologik tadqiqot o‘tkazdi, uning maqsadi «Vertikal kesim» doirasidagi e’tiqod tizimlarining tabiatini, tegishli siyosiy yo‘nalishlarni etakchilari darajasidan tortib, omma darajasigacha taqqoslash edi. U “Mafkura” so‘zini “E’tiqod tizimi” atamasi bilan almashtirishni ma’qul ko‘rdi (Converse P.E., 1964:206). F.Konversning fikricha, “Jamoatchilik”ning elita qismidan ma’lum bir siyosiy partiyaga sodiqligini e’lon qilgan holda pastga qarab harakatlanar ekan, “Ishonchlilik” darajasi pasayadi va mavhum g‘oyalar salmog‘i kamayadi. Bu bilan F.Konvers omma va elita e’tiqodlari o‘rtasidagi nomuvofiqlik muammosiga e’tibor qaratadi. Bu bilan u mafkuraning ishtirokni safarbar qilish hamda siyosiy yo‘lni qonuniylashtirish vositasi sifatidagi ahamiyatini shubha ostiga qo‘yadi. Aniqlik uchun F.Konvers mafkuralarni piramidalarga o‘xshatadi.(Converse P.E., 2000:331)”. Bunday talqinlarda mafkuralarning o‘zaro “Jalb etish”ining tabiiy jarayoni ularning avvalgi ko‘rinishida qo‘shilish va yo‘q bo‘lib ketish tendensiyasi, mafkuralarning “Timsollar tizimi”ga aylanishi sifatida ko‘rsatiladi.

Zero, mafkura tushunchasi Klifford Girsning “Mafkura madaniy tizim sifatida” maqolasida ko‘rib chiqilgan. Unda muallif mafkuralarni o‘ziga xos ramziy matritsalar – inson xatti-harakatlarini muvofiqlashtirishga yordam beradigan ijtimoiy tuzilmaning sxematik tasvirlari sifatida yangi tushunchani taklif qiladi. Klifford Girsning fikricha, an’anaviy jamiyatlarda (bu erda, shubhasiz, noto‘g‘ri qarashlar kuchi katta) mafkuraning marjinal roli zamonaviy jamiyatda nihoyatda ortib bormoqda. “Mafkura,–deydi u avtonom siyosatning mavjudligiga imkon yaratadi, chunki u bizga bu siyosatni idrok etishimiz mumkin bo‘lgan nufuzli tushunchalar va mazmunli, ishonchli tasvirlarni beradi”. (Гирц К., 2004:557). Mafkurani ana shunday tushunish uni o‘rganishda yangicha yondashuvlarni yuzaga keltirdi. Xuddi shu yo‘nalishda germenevtika va tilshunoslik sohasidagi ishlar qo‘shimcha turtki bo‘ldi.

Pol Rikyor va Klifford Girslar ta’riflyagan mafkuraning integrativ funksiyasini Karl Marks kashf etgan buzilish funksiyasi bilan bog‘lash yo‘lini topdi. Fransuz faylasufining fikricha, mafkura bunday vazifani faqat birinchisi asosida amalga oshirishi mumkin: “Faqat odamlarning ijtimoiy hayotining tuzilishi allaqachon ramziy bo‘lganligi sababli, uni buzish mumkin”. Qonuniylashtirish funksiyasi bog‘lovchi bo‘g‘in sifatida ishlaydi: “mafkura ... integratsiyani ta’minlaydigan talqin qiluvchi kod bo‘lib xizmat qilganligi sababli, u buni mavjud hokimiyat tizimini qonuniylashtirish orqali amalga oshiradi” (Рикёр П., 2002:622). Pol Rikyorning fikricha, aynan mana shu holat buzilishni keltirib chiqaradi, qonuniylashtirish jarayonida hokimiyat tomonidan qonuniylikka bo‘lgan “talab” va fuqarolar tomonidan uning “ta’minoti” o‘rtasida doimo bo‘shliq paydo bo‘ladi. Bu bo‘shliq mafkura bilan to‘ldiriladi. Uni to‘ldirish orqali “mafkura oddiy integratsiyadan tashqariga chiqadi va buzilish va patologiyaga aylanadi ...(Рикёр П., 2002:399)”.

Zero, mafkura (hokimiyat) da’volari va e’tiqodi (fuqarolar) o‘rtasidagi birlikni ta’minlashga harakat qiladi, lekin u buni mavjud hokimiyat tizimini xuddi shunday qonuniylashtirish orqali amalga oshiradi. Mafkuralar g‘oyasini talqin qiluvchi “Kodlar” sifatida yanada rivojlantirish uning ramziy almashinuv jarayonlaridagi o‘rnini aniqlash yo‘nalishida rivojlandi. Bizningcha, ramziy shakllar o‘z-o‘zidan mafkuraviy mazmun kasb etmaydi, balki ulardan foydalanish jarayonida shunday bo‘ladi. Shu sababli, ko‘plab tadqiqotchilar germenevtik yondashuv tarafdorlari e’tiborini o‘ziga xos ramziy shakllar o‘sib chiqadigan

ijtimoiy munosabatlar tuzilishiga qaratishga majbur bo‘ldi. Masalan, ingliz sotsiologi J.B.Tompson mafkuraga o‘zining maxsus yondashuvini shakllantirdi. Uning so‘zlariga ko‘ra, mafkurani o‘rganish, birinchidan, har xil ramziy shakllar kundalik suhbatlardan tortib murakkab tasvirlar va matnlargacha – qanday qilib ma’no qurish va etkazishni o‘rganishni talab qiladi; ikkinchidan, ushbu ramziy shakllar qo‘llaniladigan ijtimoiy kontekstni o‘rganishda keng foydalaniladi; uchinchidan, ramziy shakllar orqali safarbar qilingan ma’nolar hukmronlik munosabatlarini o‘rnatish va mustahkamlashga xizmat qiladigan mexanizmlarni yoritishdan iboratdir (Thompson J.B., 1990:353-362).

Shuningdek, J.B.Tompson mafkuraning oldingi talqinlarining asosiy kamchiligi uning sekulyarizatsiyasi va ratsionalizatsiyasiga nomutanosib ahamiyat berganligida ekanligini noto‘g‘ri taxmin qiladi. Bundan u mafkuralar dinlarning dunyoviy analoglari, g‘oyalar «kodlari» bo‘lib ko‘rinadi, degan xulosaga keladi, ularning asosiy maqsadi jamiyatni hukmron sinflar tomonidan o‘rnatilgan qadriyatlar atrofida birlashtirishdir. Britaniyalik olimning konsepsiyasiga ko‘ra, bugungi kunda mafkura tahlil qilinishi kerak bo‘lgan “Asosiy tayanch doirasi” “Zamonaviy madaniyatni vositalashtirish” bo‘lishi kerak (Thompson J.B., 1990:362).

Xususan, ommaviy axborot vositalarining rivojlanishi, J.B.Tompson zamonaviy jamiyatlarda mafkura doirasini sezilarli darajada kengaytirdi, chunki ular ramziy shakllarni keng auditoriyaga etkazish uchun imkoniyatlar yaratadi. Ommaviy axborot vositalari nafaqat ramziy shakllar tarqatiladigan kanallar, balki ularni yaratadilar ham. Umuman olganda, taklif etilayotgan J.B.Tompsonning mafkura haqidagi tushunchasi tadqiqotchilarning e’tiborini falsafiy matnlar va siyosiy dasturlar hamda ta’limotlarni tahlil qilishdan keng ko‘lamli nutqlarni o‘rganishga, shu bilan birga asosiy e’tiborni ommaviy kommunikatsiyalarga qaratadi (Thompson J.B., 1990:362).

Mafkuraga bunday yondashuvlar tilshunoslik va nutq tahlili sohasida faoliyat yuritayotgan ko‘plab tadqiqotchilarga xosdir. Masalan, G.Kressning fikricha, til nazariyasi, uning ijtimoiy vazifalari haqida so‘z yuritadi, o‘z e’tiborini tilning u qo‘llanilayotgan moddiy sharoitlar bilan aloqasi muammosiga ongli ravishda qaratishga majbur degan xulosaga keladi. Aynan shu erda “Mafkura” bilim shakllari va ularning sinfiy tuzilma, sinfiy qarama-qarshiliklar va sinfiy manfaatlar, ishlab chiqarish usuli va iqtisodiy tuzilish bilan aloqasi muammosini qamrab oluvchi tushuncha sifatida muhim kategoriyaga aylanadi (Kress G., 2014:339). P.Berger va T.Luqmon ham tilning muhim rolini ko‘rsatib, uni “Voqelikning ijtimoiy qurilishi” deb atadi. Ularning fikriga ko‘ra, u dunyoni tuzatadi, uni yanada barqaror va bog‘liq qiladi. Bu rasm biz ko‘rgan narsaning o‘rnini bosadi: haqiqiy va ijtimoiy qurilgan o‘rtasidagi tafovut qisqarmoqda (Jewitt C., 2014:339). Shunday qilib, tadqiqotchilarning fikricha, tilning o‘zi mafkuraviy hodisaga aylanadi, chunki u ijtimoiy jihatdan aniqlangan optik effektlarga ega. XX asr oxirida mafkurani o‘rganishning yangi talqinlarining paydo bo‘lishi bilan ular aslida siyosiy falsafa, g‘oyalar va ijtimoiy harakatlar tarixining eksklyuziv sohasi bo‘lishni to‘xtatdilar – ular asosan nutq tahlili sohalariga o‘tdilar. J.Balkin mafkurani insoniyat madaniyatida yaratilgan tushunish quroli sifatida tadqiq qilishni taklif qiladi. Uning fikricha, tafakkurning ijtimoiy tabiati bilan bog‘liq muammolar majmuasi eng yaxshi «Mafkura» atamasi bilan tavsiflanadi, chunki xuddi shu maqsadlarda ishlatiladigan boshqa tushunchalarning aksariyati nutq, an’ana, til o‘yinlari, talqin qilishdir. Jamoa va boshqalar mafkura nazariyasining turli xil versiyalaridan boshqa narsa emas, umumiy kompleksning qaysidir qismini aks ettiradi (Философия и идеология: от Маркса до постмодерна, 2018:464).

Mafkuraviy ta’sir, J.Balkin fikricha, ijtimoiy kontekst bilan belgilanadi. Agar J.B.Tompson ma’lum bir ramziy shakl (matn, tasvir va boshqalar) ning «mafkurasi»ni uning mavjud hukmronlik munosabatlarini saqlab qolish qobiliyati bilan bog‘laydi. J.Balkin bunday “Madaniy dasturlar”ning adolatsizlikni yaratish yoki saqlab qolish qobiliyati haqida gapirishni afzal ko‘radi. Shunday qilib, “Mafkuraviy nima ekanligini tushunish uchun bizga nafaqat haqiqat, balki adolatli narsa haqida ham tasavvur kerak” (Философия и идеология: от Маркса до постмодерна, 2018:464). Van Deyk T.A bir qator ishlarda mafkura konsepsiyasini tanqidiy nutq tahlili ehtiyojlari uchun ishlatishga harakat qildi. Gollandiyalik tadqiqotchi bu konsepsiyani ramziy shakllarning butun makoniga emas, balki, asosan, guruhlarning ijtimoiy vakilining asosi bo‘lgan fundamental e’tiqodlarga taalluqlidir deb ataydi. Shunday qilib, mafkura guruhning o‘ziga xosligini aks ettiruvchi asosiy kategoriyalar atrofida tuzilgan va mafkuraviy nutqlarning asosiy strategiyasi “bizni” ijobiy va “ular” salbiy tavsiflovchi narsani ta’kidlamoq tamoyili bilan ifodalanadi. T.A.Van Deyk, mafkuralar “Asosiy ijtimoiy, iqtisodiy va yoki madaniy tushunchalarning aqliy timsolini ifodalaydi. Agar biz kompyuter metaforasidan foydalansak, aytishimiz mumkinki, ular o‘zlarining umumiyligida guruh yoki madaniyatning asosiy operatsion tizimini tashkil qiladi, tegishli pozitsiyalar esa ushbu tizim asosida ishlaydigan va muayyan ijtimoiy-kognitiv vazifalarni bajaradigan maxsus dasturlardir. Bunday holda, nafaqat sinflarning, balki boshqa ko‘plab guruhlarning, jumladan, jins, kasbiy va boshqalarning mafkurasi haqida gapirish mantiqan to‘g‘ri keladi. Ko‘rinib turibdiki, mafkuralar

Van Deyk T.A talqiniga ko‘ra, “Asosiy falsafiy va siyosiy “tizimlarga” tushirib bo‘lmaydi” (Философия и идеология: от Маркса до постмодерна, 2018:464).

Aksincha, ularni guruhlarning o‘ziga xosligi va jamiyatdagi mavqeyiga oid aniq ifodalanmagan ijtimoiy nazariyalarning asosiy aksiomalari sifatida ko‘rib chiqish kerak. Mafkurashunoslikning yuqoridagi tahlili hozirgi bosqichda mafkura tushunchasini qayta ko‘rib chiqish bilan bog‘liq asosiy tendensiyalarni yaqqol ko‘rsatib beradi. Avvalo, bu uning qamrovining kengayishi bilan bog‘liq. “Soxta ong” muammosi aslida zamonaviy tadqiqotchilar tomonidan olib tashlangan. Biz o‘zimizni ifodalaydigan va boshqalarni tushunadigan ramziy shakllar haqiqatga qarama-qarshi emas. Qaysidir ma’noda, ular ma’lum bir jamiyatda haqiqatni qurishda rol o‘ynaydi. Aynan shu holat ko‘plab mualliflarni mafkuraga germenevtik yondashuvni mutlaqlashtirishga undaydi.

Zero, “Mafkura” tushunchasining ko‘lami va qo‘llanish doirasi ham o‘zgardi. J.B.Tompsonning ta’kidlashicha, “Mafkura tahlili ko‘proq uyushgan siyosiy guruhlar tomonidan shakllantirilgan va ifodalangan dunyoviy e’tiqod tizimlariga emas, balki turli xil ramziy hodisalarning ijtimoiy dunyoda qanday ishlashiga e’tibor qaratish kerak. Irqchilik, seksizm va boshqalar kabi aniq ifodalangan nazariyalar darajasida deyarli namoyon bo‘lmagan bunday «tizimlar» tadqiqotchilar nuqtai nazaridan paydo bo‘lganligi ajablanarli emas” (Thompson J.B., 1990:353).

XULOSA

Jamiyat darajasida mafkura ramziy shakllarning keng doirasi (ya’ni nafaqat g‘oyalar, balki tasvirlar, harakatlar va hatto, narsalar) – ma’no bilan ta’minlanishi mumkin bo‘lgan barcha narsalar sifatida namoyon bo‘ladi. Shaxslar darajasida –nafaqat ko‘p yoki kamroq ongli e’tiqodlar shaklida, balki sotsializatsiya jarayonida olingan va ko‘pincha aks ettirilmaydigan “Tarjimon kodlari”dir. Nihoyat, “Mafkuraviy”, yangi talqinlarga ko‘ra, o‘z-o‘zidan ramziy shakllar va izohlovchi kodlar emas, balki ularning muayyan kontekstlarda, jumladan, hukmronlik, hokimiyat, tengsizlik, ijtimoiy mavqedagi farqlar munosabatlarida qanday ishlashidir. Shu munosabat bilan shuni ta’kidlash kerakki, global axborot makonida ma’lum bir “Mafkuraviy zaryad” mavjud bo‘lmagan ramziy shakllar to‘yingan. Ayrim mafkuraviy tizimlar aynan mana shu shakllar orqali boshqalarni “tortishishga”, o‘zlarining ijtimoiy asoslarini o‘zlari tomon tortib olishga intiladilar. Zero, aslida mafkuraviy tashviqotga oddiy va fuqarolar uchun qulay bo‘lgan, masalan, muomalada bo‘lgan jahon brendlari bo‘lishi mumkin bo‘lgan ramziy shakllardan foydalanish katta yordam beradi. Bu holat, masalan, sovet tashviqot mashinasini fuqarolarni odamlarni “Hushyor bo‘lishi” va sotsialistik voqelikning o‘ziga, natijada kommunistik mafkuraga bo‘lgan ijobiy munosabatini o‘zgartirishi mumkin bo‘lgan hodisalardan “bexabarlik”da saqlashga majbur qildi. Axborot blokadasi yoki undan ham yomoni, siyosiy kommunikatsiyalarda irodaviy shakllar, shubhasiz, ortib bormoqda. A.Ochildiyev milliy mafkurani millatning etnoijtimoiy birligi sifatida ko‘rib, uning mavjud bo‘lishi, erkinligi va rivojlanishi uchun asos sifatida baholaydi (Очилдиев А., 2009:6).

Shuningdek, J.Y.Yaxshilikov va N.E.Muhammadiyevlar milliy mafkurani ijtimoiy guruhlar va qatlamlarning ehtiyoj va manfaatlarini aks ettiruvchi, ijtimoiy-ma’naviy tamoyillar va g‘oyalarni amalga oshirish usullari tizimi sifatida ta’riflashadi (Яхшиликов Ж.Я ., 2017:320).

Sirasini aytganda, milliy mafkura jamiyatni modernizatsiyalashda strategik yo‘nalishlarni belgilab, ularni amalga oshirishda boshqaruvchi va yo‘naltiruvchi rolni bajaradi. U jamiyatni birlashtiruvchi, motivatsiya beruvchi va kelajak sari ilhomlantiruvchi kuch sifatida harakat qiladi. Shu bois, milliy mafkurani rivojlantirish va uni barcha ijtimoiy sohalar bilan uyg‘unlashtirish zamonaviy jamiyatning barqaror taraqqiyoti uchun muhim shartlardan biridir.

Xulosa qilib aytganda, modernizatsiya jarayonida milliy mafkura jamiyatga yo‘nalish beruvchi ma’naviy va ideologik mezon sifatida xizmat qiladi. U yangi texnologik, iqtisodiy va ijtimoiy sharoitlarda qadriyatlar tizimini moslashtirishga yordam beradi. Jamiyatni zamonaviy sharoitlarga moslashtirish uchun milliy mafkuraning adaptiv va integrativ funksiyalari mavjud. U o‘tmish tajribalarini kelajak istiqbollari bilan bog‘lab, ijtimoiy tajribaning uzluksizligini ta’minlaydi. Milliy mafkura modernizatsiya jarayonida ijtimoiy birlashuv, xalqlararo muloqot va madaniy xilma-xillikni boshqarishda o‘ziga xos rol o‘ynaydi.

АДАБИЁТЛАР:

1. Жўраев Н. (2001). Мафкуравий иммунитет. Т. : Маънавият. В. 9 – 10.
2. Каримов И.А. (2006). Инсон манфаатларини таъминлаш, ижтимоий ҳимоя тизимини такомиллаштириш – устувор вазифамиздир. Т. : Ўзбекистон. 3 б.
3. Хомяков С. В. (2017). Методы формирования национальных идеологий // Власть. Том 25. № 1. С. 173 – 176.
4. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. (2008) Ж.4. Т. : «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти. Б.11.
5. Белл Д. (2004). Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования / Даниел Белл ; Пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. Москва : Academia, – 783 с.

6. Белл Даниел. (2007). Эпоха разобщенности: размышления о мире XXI века / Даниел Белл, Владислав Иноземцев. – Москва : Свободная мысль : Центр исслед. постиндустриального об-ва, – 303 с.
7. Белл Даниел. (2004). Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования. Москва : Academia, (ОАО Можайский полигр. комб.). 783 с.
8. Парсонс Т., Бейлз Р., Шилз Э. (1953), (2004), (2005), (2007), (2008). Рабочие тетради по теории действия = Working Papers in the Theory of Action // Личность. Культура. Общество. Вып. 1–2 ; Вып. 2–3 ; Вып. 1–4 ; Вып. 1–2.
9. Zubrzycki, Jerzy (January–February 1996). “Edward Shils – a personal memoir”. Quadrant. 40 (1–2) : 61–63.
10. Петухов Ю.Д. (2005) На Запад! Как нам обустроить Европу и Америку : рус. нац. идея : идеология освобождения человечества от тоталитар. тирании США / Ю. Д. Петухов. – Москва : Метагалактика, (ППП Тип. Наука). 382 с.
11. Белл, Даниел. (2007). Эпоха разобщенности : размышления о мире XXI века / Даниел Белл, Владислав Иноземцев. Москва : Свободная мысль : Центр исслед. постиндустриального о-ва. 303 с.
12. Хабермас Ю. (2022). Теория коммуникативной деятельности. М. Весь мир. 880 с.
13. http://bdn-steiner.ru/modules.php?name=Books&go=page&pid=11601
14. Маркузе Г. (2023). Молодежный бунт. Источник свободы или новое варварство? [перевод] / Герберт Маркузе, Рауль Ванейгем. Москва : Родина. 206 с.
15. Маркузе Г. (2003). Эрос и цивилизация / Герберт Маркузе ; [Пер. с англ. А.А. Юдина]. – Москва : АСТ : Ермак. 312 с.
16. Маркузе Г. (2003). Одномерный человек / Герберт Маркузе ; [Пер. с англ. А. А. Юдина]. Москва : АСТ : Ермак. 331 с.
17. Хоркхаймер М. (1997). Адорно Т. Диалектика Просвещения: Философские фрагменты. М. : Медиум. 310 с.

REFERENCES

1. Jo‘rayev N. (2001). Mafkuraviy immunitet. T. : Ma’naviyat. B. 9 – 10.
2. Karimov I.A. (2006). Inson manfaatlarini ta’minlash, ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish – ustuvor vazifamizdir. T. : O‘zbekiston. 3 b.
3. Xomyakov S. V. (2017). Metodi formirovaniya natsionalnix ideologiy // Vlast. Tom 25. № 1. S. 173 – 176.
4. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. (2008) J.4. T. : “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti. B.11.
5. Bell D. (2004). Gryadushee postindustrialnoye obshestvo: opit sotsialnogo prognozirovaniya / Daniyel Bell ; Per. s angl. pod red. V. L. Inozemseva. Moskva : Academia, – 783 s.
6. Bell Daniyel. (2007). Epoxa razobshennosti: razmishleniya o mire XXI veka / Daniyel Bell, Vladislav Inozemsev. – Moskva : Svobodnaya misl : Sentr issled. postindustrialnogo ob-va, – 303 s.
7. Bell Daniyel. (2004). Gryadushee postindustrialnoye obshestvo: opit sotsialnogo prognozirovaniya. –Moskva : Academia, (OAO Mojayskiy poligr. komb.). 783 s.
8. Parsons T., Beylz R., Shilz E. (1953), (2004), (2005), (2007), (2008). Rabochiye tetradi po teorii deystviya = Working Papers in the Theory of Action // Lichnost. Kultura. Obshestvo. Vip. 1–2 ; Vыp. 2–3 ; Vыp. 1–4 ; Vыp. 1–2.
9. Zubrzycki, Jerzy (January–February 1996). “Edward Shils – a personal memoir”. Quadrant. 40 (1–2) : 61–63.
10. Petuxov Yu.D. (2005) Na Zapad! Kak nam obustroit Yevropu i Ameriku: rus. nas. ideya : ideologiya osvobojdeniya chelovechestva ot totalitar. tiranii SSHA / Yu. D. Petuxov. – Moskva : Metagalaktika, (PPP Tip. Nauka). 382 s.
11. Bell, Daniyel. (2007). Epoxa razobshennosti : razmishleniya o mire XXI veka / Daniyel Bell, Vladislav Inozemsev. –Moskva: Svobodnaya misl: Sentr issled. postindustrialnogo o-va. 303 s.
12. Xabermas Yu. (2022). Teoriya kommunikativnoy deyatelnosti. M. Ves mir. 880 s.
13. http://bdn-steiner.ru/modules.php?name=Books&go=page&pid=11601
14. Markuze G. (2023). Molodejniy bunt. Istochnik svobodi ili novoye varvarstvo? [perevod] / Gerbert Markuze, Raul Vaneygem. – Moskva: Rodina. 206 s.
15. Markuze G. (2003). Eros i sivilizatsiya / Gerbert Markuze ; [Per. s angl. A.A. Yudina]. – Moskva : AST : Yermak. 312 c.
16. Markuze G. (2003). Odnomerniy chelovek / Gerbert Markuze ; [Per. s angl. A. A. Yudina]. Moskva : AST : Yermak. 331 s.
17. Xorkxaymer M. (1997). Adorno T. Dialektika Prosvesheniya: Filosofskiye fragmenti. M. : Medium. 310 s.